

תודה רבה חוה שאת מסכימה לשתף אותנו בסיפור שלך אני שמחה להשמיע

אני אשמח שתספרי לי על קורותייך לפני המלחמה.

נולדתי בסוף אוקטובר 1933, בגרמניה, בעיר הלבפשט. כל המשפחה היתה שם- אימא, אבא, סבא, שתי סבתות. להורים שלי היה פנסיון, מין מלון קטן כזה, מלונית כזאת, והתארחו שם כל מיני אנשים מכל העולם, היה שם מאוד מעניין. היו באים רוכלים מכל מיני מקומות אפילו מסין ומיפן והתארחו אצלנו. את כל זה אני שמעתי מסיפורים. אני לא זוכרת את זה אישית כי הייתי מאוד קטנה אבל אימא ואבא היו מספרים על כל מיני אורחים שהיו באים.

זאת היתה התקופה של היטלר. היטלר עלה ב-1933. לפני שאני נולדתי נולדה לי אחות והיו לאימא בעיות אחרי הלידה והיא היתה צריכה להתאשפז בבית חולים. היא לקחה איתה את התינוקת כדי להניק אותה והם כנראה בכוונה השכיבו אותה על יד חולים בשעלת והיא נדבקה. היא היתה בת שלושה חודשים- חצי שנה, משהו כזה. היא נדבקה, וילדה קטנה כזאת לא יכלה לעמוד בפני המחלה והיא נפטרה. זו היתה התופעה הראשונה. אחר כך, אחרי שנה, אני נולדתי ואז התחילו כבר הפרעות, הגסטאפו כבר הסתובב ברחובות. הייתה לנו גם מסעדה במלון. היו נכנסים הנאצים, היו פורעים, היו שוברים. אבא ראה שזה לא עסק. היה לו חבר טוב בקיבוץ יבנה, קראו לו "בומבר" והוא דאג לו לסרטיפיקט. אז, בזמנו, האנגלים שלטו בארץ- המנדט הבריטי, והם לא נתנו ליהודים לעלות, רק אם יש להם תעודת מעבר- סרטיפיקט קראו לזה. אי אפשר היה לקבל את הסרטיפיקט, זה היה מאוד קשה. היית צריך להוכיח שאתה בעל מקצוע, שלא תיפול למעמסה על השלטונות. אבא קיבל סרטיפיקט ובאותו לילה השארנו את כל מה שהיה, את הבית, את הכל וברחנו. סבתא שלי נשארה שם. לקחנו מה שיכולנו- מיטלטלין שלנו, וברחנו לאיטליה ומאיטליה באנייה שקראו לה "ירושלים". היה אז הקונגרס הציוני, לא יודעת איזה מספר, אבל הם חזרו אחר כך לארץ באותה אנייה. ואנחנו הגענו לארץ.

סיפרת לי שעזבתם את כל מה שהיה..

עזבנו את כל מה שהיה- את הבית, את הכל. לא מכרנו כלום. לא היה אפשר, לא היה לנו זמן. אבל סבתא נשארה שם. שתי סבתות יותר נכון. ההורים של אבא שלי והאימא של אימא שלי- כי אבא שלה נפטר. הם נשארו בבית ואנחנו נסענו לארץ.

היו לכם שם שכנים, חברים?

הרבה מאוד חברים. הרבה מאוד. אני לא יכולה לספר לך הכל כי אני לא זוכרת. אני רק יכולה לספר מה שאני שמעתי מההורים שלי. היו הרבה. אחר כך הם גם הגיעו לארץ. היו גם שהקדימו אותנו. היהודים כנראה כבר הרגישו מה הולך לקרות, שהאדמה בוערת. הגענו לחיפה בראש השנה. אבא לא רצה לרדת בראש השנה אז המשכנו לביירות וכשהגענו חזרה ירדנו. היו לנו קרובים בחיפה. לנו שם לילה אחד ולמחרת נסענו לפתח תקווה, בת דודה של אבא סידרה לנו דירה קטנה וגרנו שם. הכוונה היתה שנלך לקיבוץ יבנה כי אותו האיש שסיפק לנו את הסרטיפיקט היה מקיבוץ יבנה והוא הבטיח לאבא- "כשאתה תבוא לארץ אנחנו נקבל אותך". הגענו לפתח תקווה, הגרעין של יבנה ששמו היה "רודגס" היה בפתח תקווה ואנחנו כל שבת הלכנו לבקר את הגרעין הזה. בסוף הם החליטו שהם לא מסוגלים להחזיק משפחה עם שני ילדים- הם צעירים עוד, ואין להם אפשרויות. ואז המליצו לאבא ללכת לכפר הרא"ה שבעמק חפר, שם נוסד כפר חדש, מושב חדש, של הפועל המזרחי- והלכנו. המוסד היה בראשית היווסדו, ולא היו תנאים. ליד הכפר היה כפר ערבי גדול ועוין. צריך היה שמירה כל לילה. בלילה הראשון היינו ברפת של אחד התושבים. היינו בלילה- זו היתה אפיזודה: מצד אחד היו הפרות, ומצד שני אנחנו ישנו על הרצפה עם שמיכות, ואבא ואימא עמדו על הרצפה עם מקלות מטאטא ועכברושים רצו למעלה ואני בתמימותי הגדולה צעקתי לאבא "תראה איזה חתולים קטנים". אבל הם שמרו עלינו שלא יקרה לנו כלום. למחרת עזבנו- היו שכנים שם שהיה להם צריף ועברנו לגור בצריף שלהם. אבא התחיל לבנות בית. עד שגמרו את הבית גרנו אצלם. הם היו מאוד נחמדים אלינו. היו ימים קרים מאוד, מאוד גשומים, והצריף לא עמד כל כך בתנאים האלה. אחי חלה בטיפוס. היה לי אח בשנתיים יותר צעיר ממני, אני הייתי בת ארבע והוא היה בן שנה וחצי כשעלינו לארץ. הוא חלה בטיפוס, כנראה שמהעכברים או ממשוה שהיה שם, אבל ברוך ה' הוא עבר את זה. אבא בנה את הבית, ואחרי שנתיים, אני חושבת, עברנו לבית החדש. שם התחלנו. הייתי בגן ילדים. אני דיברתי רק גרמנית כי לא ידעתי שפה אחרת, לא הבנתי. אני אספר לך אפיזודה: גרנו במקום כזה שכולם היו חקלאים. לבעל הבית שלנו, במקום שגרנו, היתה ערימת תפוחי אדמה והוא ברא איזה טוב ואיזה לא טוב ואני לא יכולתי לעבור. אני לא ידעתי מה להגיד לו, לא ידעתי עברית ומילה אחת ידעתי שחברה שלי לימדה אותי: "לך לעזאזל!". ואני אומרת לו: "לך לעזאזל!" לא ידעתי מה זה, רק רציתי לעבור. הוא רץ לאימא שלי והתלונן 'איזה חינוך אני מקבלת, איזה דבר זה, זה

לא ייתכן'. אימא שלי גם לא הבינה מה קורה. אבל זהו, זו מין אפיזודה כזו. ככה זה ילדים- שלימדו אחד את השני את השפה. אבל גם היא היתה מגרמניה, החברה הזו, אבל היא כבר היתה יותר וותיקה ממני. אנחנו נרשמנו לגן ילדים, לבית- ספר. גמרתי שמונה כיתות.

כשהייתם פה בארץ, בתקופת השואה, בתקופת המלחמה, שמעתם על מה שמתחולל בגרמניה?
בוודאי שמענו. את אבא גייסו לצבא הבריטי. היו חייבים מכל יישוב לשלוח שלושה אנשים ועשו הגרלה ואבא נפל בגורל. שמעת על הרב בינה? זה שייסד את ישיבת בית וגן- ישיבת בני עקיבא נתיב מאיר. הוא היה גם חבר בכפר הרא"ה, הוא גם גויס ועוד אחד שלא כל כך מוכר. גייסו אותם לצבא הבריטי והבטיחו לאימא הרים של זהב. היא נשארה לבד אתנו. היינו שני ילדים קטנים ואימא שלה גם הגיעה בסופו של דבר- אימא שלה נשארה בגרמניה וכשהנאצים עלו לשלטון גירשו את כל היהודים בעלי אזרחות פולנית לפולין. כשהגיעו לגבול- הפולנים לא רצו לקבל אותם ואז הקימו מחנות בגבול, על הגבול. גירשו אותם- גם סבתא שלי וההורים של אבי היו עוד חיים. ואז אימא נלחמה בכל הכוחות שלה כדי להשיג לאימא שלה סרטיפיקט, כדי להעלות את אותה לארץ, והיא הצליחה כי הועד של הכפר היה ערב שהיא לא תיפול למעמסה על השלטונות, והצליחה להוציא אותה. שלחו לה סרטיפיקט ואז הגרמנים הרשו לה לחזור לבית ולמכור מה שהיא יכולה. כמובן מה אפשר היה למכור? הכל בחצי חנם. היא הוציאה מה שהיה אפשר ושלחה את זה בליפט גדול לארץ. זה היה ב-1939. היא הגיעה, כמובן לתל אביב- כבר היה אז נמל תל אביב, בדיוק פתחו אותו. ממש-ממש בפרוץ המלחמה, בספטמבר 1939 היא הגיעה, בראשון לספטמבר פרצה המלחמה. אבל הליפט לא הגיע כי פרצה המלחמה- הליפט נשאר תקוע באיטליה, בטריאסטה, וזהו, הלך. היא הביאה את כל הספרי קודש שהיו בבית, את כל הגמרות וכל השמיכות פוך, מה שהיא יכלה לארוז- היא ארזה ושלחה. לא הגיע שום דבר, אבל היא ברוך ה' הגיעה והייתה בארץ. להורים של אבא- הכפר כבר לא היה יכול לערוב כי הוא כבר ערב עבור סבתא. היתה לי דודה, אחות של אבא- היא גם כן רצה ממשרד למשרד ולא הצליחה- הם נשאר שם והושמדו. אנחנו אפילו יודעים באיזה תאריך- הושענא רבא, 1942. לקחו אותם לבית קברות יהודי בסניסלב בגליציה. ירו שם בכל היהודים. היה לנו קרוב משפחה שהיה עד, ברח משם וסיפר לנו.

מתי שמעתם את הבשורה הקשה הזו?

אנחנו לא שמענו על זה כל כך. רק הבן-דוד הזה שסיפר לנו, כשהוא הגיע לארץ, אחרי המלחמה. כל המשפחה שלו הושמדה. אבל הוא ברח. הם לא רצו לברוח, הם נשאר שם והוא ברח. הוא היה קצין בצבא הרוסי והוא אחר כך הגיע לארץ וסיפר לנו מה שהוא ראה, מה שהוא שמע. אז הם נשאר שם. אבא גויס, אבא לא ידע שההורים שלו נהרגו. אותו דבר קרה להורים של הרב ישראלי. הרב ישראלי גם היה בכפר הרא"ה. הוא הלך להתייעץ איתו מה לעשות כי הוא היה בטוח שהם מתו, בלי שום ספק. אבל הרב ישראלי אמר שאין שום עדות אז אתה לא יכול לשבת שבעה, אתה לא יכול כלום.
לאבא היתה אחות שעלתה לארץ: ב-1940 הגיעו לארץ שלוש אוניות של מעפילים והאנגלים כמובן לא נתנו להם להיכנס. כבר באמצע, בים, עקבו אחרי האניות האלה. כשהגיעו לחיפה העבירו אותם לאנייה בשם "פאטריה". היתה כוונה לשלוח אותם למאוריציוס, לאפריקה, ואז ההגנה החליטה שהם יסקלו את המזימה הזו והם הטמינו חומר נפץ וחשבו- זאת היתה אנייה גדולה, יפה, ואילו האניות שהם הביאו את העולים בהם- היו רעועות. עוד לא הספיקו להעביר את כולם, חלק היו שם. הדודה שלי היתה על הפאטריה, היא היתה מדריכה של קבוצת ילדים שהיא הביאה איתה לארץ. הם חשבו שהם יעשו חור קטן באנייה, האנייה תתחיל קצת לטבוע, והאנגלים ישחררו אותם. אבל הם לא ידעו שהפאטריה גם היא לא היתה בסדר והיתה רעועה, והחומר נפץ הזה הרס את כל האנייה. האנייה טבעה תוך שעות עם כל מה שהיה בה. אז מי שהיה על הסיפון- הצליח לקפוץ ולשחות לחוף. אבל זה היה בבוקר, כל הנשים והילדים היו למטה בתאים והם נשאר שם. וגם הדודה שלי היתה שם. אחר כך משו אותם מן האנייה, הוציאו אותם וקברו אותם בחיפה. יש מקום מיוחד של אלה שנספו בפאטריה, אז גם הדודה שלי שם. אבא שלי את הכל לא ידע. הוא היה בצבא, ארבע שנים הוא שירת, במדבר לוב. הוא היה שם כשהיתה שם סכנה גדולה, כשרומל נכנס לארץ. כמובן שהיה פחד גדול כאן אבל אנחנו נחשבנו למשפחה של חיילים אז הממשלה הבריטית דאגה לנו. נתנו לנו הוראות שבמקרה ויש צורך אז אוספים אותנו- בחיפה תהיה אנייה שתיקח אותנו לאנגליה, את כל המשפחות של החיילים. היו הרבה חיילים שהיו בצבא הבריטי. הוא לא היה בבריגדה, הבריגדה היתה משהו אחר, זאת היתה באמת מחלקה יהודית. אבל אבא היה בצבא הבריטי, הוא היה חשמלאי של המטוסים שלהם, הוא היה בודק את המטוסים לפני שהם המריאו.

איך הסתדרתם בלי אבא?

סבתא הגיעה לארץ ב-1939, ויחד בכפר- כפר זה עזרה הדדית, כל אחד עוזר לשני. אבל אימא היתה כזאת פעילה. הביאו ילדי טהרן- היתה אצלנו גם ילדה מילדי טהרן. לא רק מילדי טהרן. היו קבוצות מצ'כיה, מגרמניה, מעיראק באו, מסוריה, תמיד היה אצלנו ילד בבית, שחילקו אותם בין המושבים והם גדלו אצלנו. היתה לנו ילדה שהייתה בגילי ואנחנו יחד הלכנו לבית ספר, יחד גמרנו ויחד הלכנו ל"בית צעירות מזרחי".

היא עכשיו בארצות הברית, התחתנה עם בחור מארצות הברית והיא עכשיו שם. זה היה החיים שלנו בכפר. אבא לא ידע כלום וכשהוא חזר סיפרו לו.

סבתא שלי היתה אתנו שש שנים. היא נפטרה אחר כך כי היה לה סוכר גבוה ובמלחמה לא היה אפשר להשיג את האינסולין שהיא היתה צריכה לקבל. מזה היא נפטרה. היא קבורה בפתח תקוה כי אז עוד לא היה בית קברות בכפר הרא"ה.

מה עוד אני יכולה לספר לך על השנים שהיו? היו המאורעות, השבת השחורה, הכלניות של הבריטים שבאו לחפש נשק ולחפש מעפילים. הם היו נכנסים לבתים- תמיד כשהביאו אניות מעפילים היו מורידים אותם ומיד פיזרו אותם בין היישובים והם היו אתנו. אצלנו פעם נכנסו הבריטים- ישבו אצלנו שניים שהורידו אותם בחוף ממורת - "משפחה שלנו". הסתרנו אותם. בכמעט כל בית זה היה.

ואז- השבת השחורה- הייתי אז בכיתה ח', היו ידיעות שבגבעת חיים, הקיבוץ שליד כפר הרא"ה, מסתתרים מעפילים ויש נשק. הבריטים באו, זה היה בשבת- טנקים, משאיות, כאילו הם הולכים לכבוש את כל ארץ ישראל. הם שמו מצור על גבעת חיים, עברו דרך כפר הרא"ה- כדי לעבור לגבעת חיים צריך לעבור דרך כפר הרא"ה, דרכנו. שמו אותנו, את הילדים, על הכביש כדי שלא יעברו. בסוף הם כן עברו ועשו מצור על גבעת חיים. באו מכל הסביבה, היו גם מקיבוץ שלוחות- שהגרעין שלו היה בפרדס חנה, מכל הסביבה באו, גם מאתנו. אצלנו היתה מאפייה אז לקחו את המשאית שלנו שהייתה מביאה מצרכים מתל אביב ומכל מיני מקומות כדי להביא לחם לנצורים. האנגלים לא נתנו להם להיכנס ואז הם לקחו וזרקו אליהם את כיכרות הלחם. זה נמשך שלושה- ארבעה ימים בערך, שמונה הרוגים היו לנו שם. היו מקיבוץ שלוחות- אחד שקראו לו נפתלי ואחת שקראו לה איילה, תראי, זה היה משהו- "נפתלי אילה שלוחה" כתוב בברכת יעקב. זה היה עוד לפני שהקיבוץ עלה על הקרקע. על שמם יש בין גבעת חיים לעין חרוד גל-עד גדול לשמונה ההרוגים.

הרסו, עשו חפירות, מה הם לא עשו, הבריטים האלה, זה היה פחד. טוב, אחר כך הם עזבו. היה לנו אחד בחיבת ציון (חיבת ציון זה כמו יישוב, ליד כפר הרא"ה- רק כביש אחד מפריד בנינו) שקראו לו שמעיה גרוס. הוא היה נזיר- גידל שערות, לא שתה יין, ממש נזיר. יהודי, מאוד דתי. היה לו פרדס והוא גר במקום ממש מרוחק מהיישוב, בתוך הפרדס. היה לו סיפור- היו לו תרנגולות והוא לא שם גדר והן הסתובבו ככה חופשי ובאו תנים וטרפו אותן. הוא היה חסיד של הרב דושינסקי מירושלים. הרב דושינסקי היה רב מאוד חרדי בזמנו. הוא בא לרב דושינסקי והתלונן- למה התנים טורפים לו את העופות? הוא מאמין באלוקים ואלוקים צריך לשמור עליו! אז הרב דושינסקי אמר- תעשה גדר. פשוט מאוד- תעשה גדר! אבל ה"שמעיה גרוס" הזה היה מאוד אמיץ וחזק, ולקח נבוט ורץ לבריטים וצעק "עם רוחי גווייתי ה' לי ולא אירא" והכה עם הנבוט את הבריטים, על ימין ועל שמאל. כמובן שהם גם פצעו אותו, מאוד מאוד קשה, הוא שכב בבית חולים הרבה זמן. אחר כך הוא היה בראש שיירה שעלו לירושלים בזמן מלחמת השחרור והוא נהרג שם. הוא היה דמות מיוחדת כזאת, "הנזיר" קראו לו. זה לא הנזיר המפורסם. היה לנו גם נזיר משלנו. זו היתה השבת השחורה.

היינו נוסעים לתל אביב והיה בצומת גהה בודקה, שם ישבו פקחים. זה היה כבר בזמן מלחמת השחרור. אסור היה להעביר בשר, עופות וביצים. כל תוצרת חקלאית היה אסור להעביר- היה אז צנע, היו נקודות, היו לנו פנקסי מזון. לאבא היתה אחות בתל אביב והיא באמת היתה מסכנה אז כל פעם היינו מעבירים לה. אני זוכרת שכשהגענו לצומת רעדנו מפחד, שלא יחפשו. אימא כמובן לא שלחה עופות חיים אלא שחטו את העוף, היא הכשירה את זה, ארזה את זה בתוך המזודה, בין הבגדים, גם ביצים וכמה פעמים הביצים נשברו. היו קרובים שבאו ואפו פשוט עוגה עם ביצים וככה העבירו את זה- אפו את העוגה כדי שלא יצטרכו לקחת את הביצים. הרבה לקחו עופות חיים- וכשהגיעו הפקחים הם שיחררו את העופות והם התעופפו באוטובוס כי אם היו תופסים אותנו- גם היו לוקחים ממנו את העוף וגם היו נותנים לו קנס אז חשבו- שיהיה הפקר. זה היה השוק השחור שהיה. היו גם באים לכפר סוורים, היו קונים עופות מהצד במחירים מוגזמים כאלה- זו היתה תופעה של השוק השחור. אני אז למדתי בבית צעירות מזרחי ואימא היתה באה כל פעם להביא לי כל מיני מטעמים, לבקר אותי. לדודה שגרה בתל אביב הם הביאו תמיד מצרכים.

זאת היתה פנימייה, "בית צעירות מזרחי"?

זאת היתה פנימייה. ברחוב "דוב הוז" בתל אביב. היום זה בית נטוש. זה היה משהו, כל כך יפה היה. באמת, זה היה מאוד יפה. אני מאוד מאוד אהבתי את המקום הזה.

באיזה גילאים למדת שם?

בסוף ח, בגיל 14, ולמדתי גם שנתיים סמינר. חמש שנים הייתי שם- מורה למלאכה.

ועבדת בזה אחר כך?

עבדתי, בטח, הרבה שנים- 25 שנה עבדתי.

היום כבר אין את המקצוע הזה

לא, הוציאו את זה. חבל מאוד מאוד.

מה לימדתם?

תפירה, רקמה, סריגה. אני חושבת שזה מקצוע מאוד מאוד חשוב. אני לא מבינה למה הוציאו את זה מהמערכת. אני עבדתי בבית ספר מיוחד, ליד "יד אליהו". ילדים לא מפגרים, היה להם פיגור סביבתי. הם גרו בשכונת התקווה. הביאו אותם לבית ספר מיוחד, "רמת ישראל" קראו לו. רוב השעות שהיו שם היו של מלאכה- גם לבנים וגם לבנות כי לימודים עיוניים לא כל כך נקלטו אצלם, אז פשוט הכשרנו אותם לצאת לעבודה. את הבנות- הרבה עבודות תפירה על מכונות תפירה, וכך היה להם יסוד, בסיס, להתחיל חיים עצמאיים.

גרתי בכפר, עבדתי בפרדס חנה, בבנימינה, בכפר פינס, ואז הכרתי את בעלי. ב-1954 נישאנו. גרנו בהדר יוסף- שכונה בצפון תל אביב, מעבר לירקון. הדר-יוסף היה השיכון הראשון שבנו בארץ, היו דירות עלובות כאלה, לא משהו. באה עלייה גדולה מאוד, בזמן הכרזת המדינה. לא סיפרתי לך על הכרזת המדינה- הייתי בבית צעירות מזרחי. באמצע הלילה העירו אותנו, יצאנו לרחובות עם הפיג'מות לרקוד ברחובות בכיכר דיזינגוף. איזה ריקודים! איזו שמחה! יצאנו מגדרנו. זו היתה הכרזת המדינה, ב-29 בנובמבר. כ"ט בנובמבר קוראים ליום הזה. כבר ביום למחרת היו הרוגים, תקפו אוטובוסים. בן גוריון אומר שהוא ישב בחדר שלו, ראה את כל החוגגים והוא דאג- מה יהיה הלאה. זה היה 29 בנובמבר, הייתי אז בחמישית. באותה שנה היתה ההכרזה הרשמית על המדינה, בה' באייר. היה יום שישי, אחרי הצהריים, ישבנו כולנו על יד הרדיו. היה לנו חדר אורחים כזה בבית צעירות מזרחי וכל הבנות ישבו והקשיבו להכרזה של דוד בן גוריון- להכרזת המדינה. התרגשנו. אחר כך התחילה המלחמה, שבעצם התחילה כבר ב-29 בנובמבר. גוש עציון נפל ואז עברה שמועה שהפציצו את הכותל המערבי אבל זה לא היה נכון. אבל נהרסו כל בתי הכנסת בעיר העתיקה ובגוש עציון לקחו הרבה בשבי. מכפר עציון כולם נהרגו. זו היתה פרשה פשוט כואבת. ואנחנו חיינו את זה- אחר כך באו מגוש עציון נשים ובנות ושיכנו אותן אצלנו, בבית צעירות מזרחי. את כל הקומה השלישית נתנו להן והן גרו אצלנו עד שנמצא איזה פתרון. הקימו אחר כך את ניר עציון ובכלל את כל היישובים- את עין צורים גם הקימו מחדש. היו ארבעה יישובים- היה עין צורים, כפר עציון ורבדים- שהיה קיבוץ לא דתי, שקם אחר כך ליד רחובות, והיה עוד יישוב- שהיום הוא אלון שבות אבל אז קראו לו משהו אחר, לא זוכרת. טוב, זה היה גוש עציון. היו חמש שנים עם מלא מאורעות שהיו במדינה- היה הצנע, עם הדג פילה שלא יכולנו יותר לאכול אותו- רק פילה נתנו לנו כל היום.. אנחנו חיברנו שירים, היו חיי פנימייה כאלה. היה נחמד. וגם כשהתחנתנו כבר, עדיין היה צנע- על כל דבר היינו צריכים נקודות- הייתי צריכה לקנות מטאטא- הייתי צריכה להביא נקודות. אבל היה שוק שחור- מי שהיה לו כסף יכול היה לקנות מה שהוא רוצה. אבל בפנימייה באמת הגבילו אותנו מאוד עם אוכל ואימא הביאה לי תמיד מהבית, עשתה למשל כמה ביצים, עשתה ביצה קשה והייתי אוכלת. היה לנו חצרן בפנימייה והוא בא אלי פעם ואמר "את מכפר הרא"ה?" אמרתי לו "כן". "אני רוצה לעשות עסק חליפין איתכם: אני אביא לכם סוכר ואתם תביאו לי ביצים". פעם כשלא היה כסף היו עושים חליפין. אז אימא הביאה לו כי סוכר היה אפשר להשיג רק עם נקודות. היו כל מיני כאלה. אימא גם היתה ככה בגניבה מוכרת עופות. לא היה לנו בבית כלום- לא כיסא, לא שולחן, אבא עשה את הכל מהליפט, כשהגיעו הדברים- מהעצים הוא בנה כיסא, בנה שולחן, בנה ארון. התחלנו קצת לרהט את הבית. אימא מכרה מהצד ואבא לא ידע. אם הוא היה יודע- היה אוי ואבוי!

אז אחרי החתונה גרנו בהדר יוסף עשר שנים, נולדו לי שם שלושה ילדים ותוך כדי עבדתי. אחר כך עברנו זה היה מקום לא דתי ואנחנו רצינו מקום דתי אז עברנו ל"ישמח משה", ליד קריית אוננו. זו היתה שכונת "גני תקווה" על יד פתח-תקווה. זו היתה מעברה גדולה שקראו לה "מעברת היובל", או משהו כזה, כל גני- תקווה. היום תראי- סביון נעשה שם. בא איזה "רבה" מארצות הברית והוא קיבל אדמה ממש דין, שהיה אז שר החקלאות, כדי להביא עולים מארצות הרווחה אז הוא קיבל מתנה שטח אדמה גדול והוא הקים שם שיכון, שכונה כזאת, נחמדה. היה לנו קרוב בבני ברק והוא לקח אותנו שנראה את המקום ומאוד מצא חן בעיני, הדירות היו מאוד יפות, מאוד יפות. מאוד קסם לי ועברנו לגור ב"ישמח משה". הילדים למדו בפתח-תקווה, בבית ספר "נצח ישראל". את הבנים העברנו אחר כך לבני ברק, ל"סגולה". גרנו שם שלושים שנה בערך. בעלי עבד בקופת חולים, הוא היה מנהל מחלקה לזכויות חברים במרכז קופת חולים בארלזרוב בתל אביב. אני עבדתי בתור מורה והילדים למדו בפתח תקווה, שלושת הילדים. זה היה שיכון חסידי. נחמד היה שם. נולד לי שם בן רביעי, שנקרא על שם אבא שלי, יצחק. הוא גר עכשיו בדירה שלנו, ב"ישמח משה". אחר כך, כשיצאנו לפנסיה- נורא רציתי לעבור לירושלים. גם בעלי יצא לפנסיה וחיפשנו דירה בירושלים, מצאנו את הדירה הזאת וקינינו אותה. אחרי שלוש שנים שהיינו כאן בעלי נפטר מסרטן. אחר כך נכדים הגיעו- יש לי שלושה בנים ובת, הבת גרה בדולב, בן אחד ברמת הגולן, בן אחד היה בגוש קטיף וגורש, הוא גר עכשיו ברחובות, והרביעי גר ב"ישמח משה" בדירה שלנו. השארנו לו את הדירה.

סיפרת לי שיש לכם גם נכדים וגם נינים?

כן, נכון. יש לי 20 נכדים. 12 כבר נשואים ויש לי נינים, 29 נינים, ועוד אחד בדרך.

אז איך זה בשבילך ההרגשה של "להקים דור בארץ"?

זאת היתה משימה באמת גדולה מאוד. זה מה שבעלי תמיד אמר: "זאת הנקמה שלי, זאת הנקמה שלי". הוא שרד את אושוויץ, את בוכנוולד, בא לארץ בלי כלום, הרי הם לא ידעו שכולם נספו. הוא חשב שאחרי המלחמה הוא יפגוש את כולם, חיפש את ההורים שלו ואחר כך אמרו לו- "אתה רואה את העשן הזה שם?" הוא הלך לחפש אותם והגיע לבית שלו. הוא היה מקרפטרס, היום זה אוקראינה. הוא היה גר שם באיזה כפר. אנחנו הלכנו אחר כך לבקר שם, בכפר הזה. היה להם בית, היה להם כמה פרות, כמה עגלים, מין כפר קטן כזה, שכוח אל. הוא חזר לשם וחיפש כמובן. אף אחד לא היה. היו השכנים שהחזירו לו פמוטים שההורים החביאו אצלם. פמוטים ואיזה מין שמיות של עבודת יד. נתנו לו איזה כוס חלב לשתות ונתנו לו שעון בשביל הבית שלקחו- הרי לקחו להם את הבית אז נתנו לו על סמך זה את השעון, כאילו שהוא מכר להם את הבית. כשבאנו אחר כך לבקר שם הוא לא רצה להיכנס לבית שלו, זה לא עשה לו טוב, זה היה נורא-נורא. אחר כך הצטערתי שהלכנו לשם. אחר כך הוא הלך לאיזה כפר אחר ברומניה שם התאספו כל המשפחה שנשארו, הוא היה שם איזה שנה ואחר כך הוא הלך להכנה לעלייה לארץ- להכשרה, בבודפשט. משם העלו אותם, עם מטוס, ישר לקרבות בלטרון. הוא עבר את מלחמת השחרור, אחר כך הוא התקבל לקופת חולים לעבודה. הוא הצליח, הלך אחר כך ללמוד, הלך לאוניברסיטה ולא היה לו בגרות אז הוא היה צריך לקבל משופט מסמך שהוא יכול ללכת לאוניברסיטה. השופט שאל אותו "איפה היית?". הוא אמר- "הייתי במלחמה, הייתי בבוכנוולד." אז הוא אמר: "זה התעודה שלך. אתה יכול ללכת ללמוד". זאת תעודת הבגרות שלך. אז הוא למד כלכלה ועלה כמובן בדרגה בקופת חולים, היה אחר כך מנהל מחלקה.

אני זוכה עכשיו להכיר את הסיפור שלך, של אדם שעבר המון בחיים שלו והיה בכל התקופה של הקמת המדינה, ואני רוצה לשאול- איזה מסר את יכולה להעביר לנו, ללמד אותנו?

לשמור על הארץ שלנו כי אין לנו, אין לנו ארץ אחרת. אנחנו יודעים את זה. עכשיו אנחנו רואים מה שקורה בעולם, האנטישמיות והאסלאם שגובר והולך בכל העולם, הם הרי כובשים את כל עולם עכשיו. שהעולם ילמד לקח, וגם אנחנו- שלא ללכת לרעות במקומות זרים. לשמור על המדינה עם עשר אצבעות, לא לתת- לשמור! לשמור! כי זה בשביל הילדים ובשביל הנכדים ובשביל הנינים ובשביל הדורות הבאים, כי אנחנו עברנו את זה. מי שאין לו מדינה אין לו ייעוד בחיים. אילו היתה לנו מדינה- לא היתה שואה. את זה צריך ללמוד- ולא כולם יודעים את זה, לצערנו הרב. לבנות את הארץ, להקים יישובים, לא לפחד, זה המסר.

**תודה רבה. אני שמחה לצאת עם מסר חזק. תודה רבה.
על-לא-דבר. אני שמחה שיכולתי למסור משהו.**